

Γεωγραφίες

Αρ. 28 (2016)

Γεωγραφίες, Τεύχος 28, 2016

ΤΑ ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΑ ΠΡΟΤΥΠΑ ΕΥΕΛΙΚΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Μαρία Τσάμπρα, Στέλιος Γκιάλης

ΤΑ ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΑ ΠΡΟΤΥΠΑ ΕΥΕΛΙΚΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Μαρία Τσάμπρα¹, Στέλιος Γκιάλης²

Περίληψη

Η οικονομική κρίση του 2008-2009 πυροδότησε σημαντικές μεταβολές στα πρότυπα συσσώρευσης παγκοσμίως, σηματοδοτώντας μια μετατόπιση προς υψηλότερα επίπεδα εργασιακής ευελιξίας στις ευρωπαϊκές αγορές εργασίας. Η εργασία αυτή μελετά τα μεταβαλλόμενα περιφερειακά πρότυπα ευέλικτης απασχόλησης στην Ελλάδα, τόσο πριν όσο και μετά την έναρξη της κρίσης. Διερευνώντας τις ποικίλες διαδικασίες αναδιάρθρωσης ανάλογα με την κλαδική εξειδίκευση των περιφερειών της χώρας, η εργασία φέρνει στο προσκήνιο τα διαφορετικά πρότυπα ευέλικτης απασχόλησης και συγκεκριμένα, *μερικής απασχόλησης, προσωρινής απασχόλησης και αυτοαπασχόλησης*. Ο συνδυασμός κρίσης και απελευθέρωσης στην αγορά εργασίας προκαλεί μαζική ανεργία και οδηγεί σε μείωση της συνολικής απασχόλησης, της τυπικής μισθωτής εργασίας, καθώς και των ευέλικτων μορφών. Καταγράφονται άνισες και διαφοροποιημένες γεωγραφικά μεταβολές για τις διαφορετικές μορφές απασχόλησης, ανάλογα και με την περιφερειακή κλαδική εξειδίκευση. Συνολικά οι υποβαθμισμένες πρακτικές ευελικοποίησης και επισφάλειας στις αγορές εργασίας της ΕΕ, και ειδικά στην Ελλάδα, θέτουν σε αμφισβήτηση την αποτελεσματικότητα και τη στόχευση των πρόσφατων εργασιακών θεσμικών μεταρρυθμίσεων.

The changing regional patterns of flexible employment in Greece under crisis

Maria Tsampra, Stelios Gialis

Abstract

As the 2008-2009 crisis triggered changes in global accumulation patterns, European labour markets are being adjusted towards higher employment flexibilisation. The paper addresses the pre- and post-crisis diverse regional patterns of flexible employment in Greece, tracing diversity in regional industrial specialisation and restructuring processes under recession. As concluded, different patterns of flexible or even atypical labour prevail in different regional economies. Labour market liberalisation in Greece has so far induced massive unemployment, and reduced total employment, typical waged and flexible forms, though in geographically different ways and rates. “Low-road” flexibilisation and high insecurity in the peripheral labour markets of Europe, such as Greece, puts in question the validity of related labour market reforms.

1. Εισαγωγή³

Η απορρύθμιση και μεταρρύθμιση της αγοράς εργασίας πυροδοτήθηκαν ήδη από τη μετάβαση των αναπτυγμένων οικονομιών σε μεταφορντικά καθεστάτα συσσώρευσης (Peters, 2008) και κορυφώθηκαν κατά την πρόσφατη οικονομική κρίση (2008-2009). Η κριτική θεώρηση της προσαρμογής των αγορών εργασίας δίνει έμφαση στις τοπικές ιδιαιτερότητες και προϋπάρχουσες ανισότητες που καθορίζουν την εξέλιξη των παραγωγικών συστημάτων και, τελικά, διαφοροποιούν τον τρόπο και τη μορφή επέκτασης της ευέλικτης εργασίας και της άτυπης απασχόλησης σε διαφορετικές περιοχές (Castree et al., 2004, Barbieri, 2009). Στις νοτιοευρωπαϊκές περιφέρειες, μεγάλο

1. Επίκ. καθηγήτρια, Σχολή Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων, Πανεπιστήμιο Πατρών, email: mtsampra@upatras.gr

2. Επίκ. καθηγητής, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, email: stgialis@aegean.gr

ποσοστό της ευέλικτης ή άτυπης εργασίας έχει χαρακτηριστεί ως διαρθρωτικό χαρακτηριστικό της ημι-Φορντικής δομής της οικονομίας τους (Lipietz, 1997, Hadjimichalis and Sadler, 1995).

Στην Ελλάδα, οι διαχρονικά διαμορφωμένες δομές άτυπης απασχόλησης μετασηματίζονται προς μεγαλύτερη ευελιξία κατά τη δεκαετία του 1990, οπότε και προωθούνται θεσμικές μεταρρυθμιστικές αλλαγές στο πλαίσιο προώθησης των νεοφιλελεύθερων στρατηγικών απασχόλησης της ΕΕ (Anagnostopoulos and Siebert, 2012). Σταδιακά θεσμοθετούνται ποικίλες μορφές ευέλικτης απασχόλησης, όπως οι συμβάσεις ορισμένου χρόνου ή μερικής απασχόλησης. Οι σχετικές διαδικασίες όμως εντατικοποιούνται πολύ πιο πρόσφατα, με την αφορμή της δημοσιονομικής κρίσης που μαστίζει τη χώρα. Έτσι, μετά το 2009 και υπό τις επιταγές των μνημονίων που οι διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις υπογράφουν, λιγότερο ή περισσότερο πρόθυμα, με τους δανειστές τους (όπως συνέβη και σε άλλες χώρες-μέλη του Νότου της ΕΕ), υιοθετούνται μαζικά θεσμικές μεταρρυθμίσεις που αποδιαρθρώνουν τις εργασιακές σχέσεις.

Οι προωθούμενες πολιτικές διαμορφώνουν το νέο πιο φιλο-εργοδοτικό πλαίσιο για τις προειδοποιήσεις και αποζημιώσεις στην περίπτωση απολύσεων, την απίσχναση των συλλογικών συμβάσεων και προνοιακών ρυθμίσεων, την αποδυνάμωση του καθεστώτος μόνιμης απασχόλησης και σειρά άλλων μέτρων που στόχο έχουν την περαιτέρω ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας και των κανόνων της. Η σκοπιμότητα όμως των σχετικών μεταρρυθμίσεων εγείρει έντονη συζήτηση, αν όχι ανοικτή κριτική και δυσaréσκεια, καθώς έχουν βαθύνει τις κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες και παράλληλα έχουν περιορίσει την προοπτική ανάκαμψης της απασχόλησης στις περιφέρειες και τις χώρες όπου έχουν εφαρμοσθεί (ILO, 2012).

Στη βάση αυτή, το παρόν άρθρο διερευνά την εξέλιξη της συνολικής και τυπικής απασχόλησης, καθώς και το διαφοροποιημένο μοτίβο ευέλικτης απασχόλησης στις περιφέρειες της Ελλάδας κατά τη χρονική περίοδο ακριβώς πριν (2005-2009) και μετά την κρίση (2009-2011). Διερευνώντας τις ποικίλες διαδικασίες αναδιάρθρωσης ανάλογα με την κλαδική εξειδίκευση των περιφερειών της χώρας, φέρνει στο προσκήνιο τα διαφορετικά πρότυπα ευέλικτης εργασίας. Στόχος του άρθρου είναι να κοινωνήσει στο ελληνόγλωσσο κοινό την πρόσφατη ερευνητική συμβολή των συγγραφέων (βλέπε

Gialis and Leontidou, 2014 και Gialis et al., 2015) και να συμβάλει έτσι στην τρέχουσα συζήτηση για την ευέλικτη απασχόληση με έναν περιφερειακά στοχευμένο και γεωγραφικά ευαίσθητο τρόπο. Μεθοδολογικά στηρίζεται στην πλούσια παράδοση θεωρητικά ενημερωμένων εμπειρικών ερευνών (Mason, 2006) και συνδυάζει την ανάλυση στατιστικών στοιχείων για την απασχόληση και τις ευέλικτες μορφές της με την κριτική πολιτικο-οικονομική θεωρία, ώστε να επιτύχει την πιο ολοκληρωμένη κατανόηση κάποιων σχετικά αγνοημένων διαστάσεων της ευέλικτης εργασίας.

Η εξάπλωση ή συρρίκνωση των διαφόρων μορφών ευέλικτης απασχόλησης στις ελληνικές περιφέρειες συνδέεται με τη φθίνουσα μεταποίηση, τον κορεσμό κλάδων των υπηρεσιών, την κατάρρευση της οικοδομικής δραστηριότητας, τη στασιμότητα του αγροτικού τομέα ή την ανθεκτικότητα του τουρισμού που κατά περίπτωση κυριαρχούν και χαρακτηρίζουν τις περιφερειακές οικονομίες της χώρας. Υιοθετώντας ένα κριτικό πολιτικο-οικονομικό ερμηνευτικό πλαίσιο, η παρούσα εργασία τονίζει πώς η αναδιάρθρωση των περιφερειακών παραγωγικών συστημάτων και η συνακόλουθη αναπροσαρμογή των επιχειρηματικών στρατηγικών απασχόλησης –που ήδη έχει δρομολογήσει η παγκοσμιοποίηση, αλλά εντατικοποίησε η τρέχουσα κρίση– διαμορφώνουν νέα χωρικά πρότυπα μεγέθυνσης και αναπαραγωγής της ευέλικτης εργασίας. Οι νέες επιταγές του ανταγωνισμού, καθώς και οι προϋπάρχουσες γεωγραφικές ανισότητες στην ανάπτυξη και την απασχόληση επιδρούν καταλυτικά στις διαδικασίες αυτές και καθορίζουν τα αποτελέσματά τους.

2. Η από/επανα-ρύθμιση της αγοράς εργασίας και οι παλιές και νέες μορφές ευέλικτης απασχόλησης

Διαφορετικές μορφές ευέλικτης απασχόλησης διαμορφώνονται από διαφορετικούς τύπους ευελιξίας στην αγορά εργασίας (Massey and Meegan, 1982, Atkinson, 1985). Οι κυριότεροι από τους τύπους αυτούς είναι οι εξής: *αριθμητική ευελιξία* (προσαρμογή του αριθμού των εργαζομένων στη ζήτηση μέσω άτυπων συμβάσεων και απολύσεων), *λειτουργική* (μετακίνηση των εργαζομένων μεταξύ διαφορετικών θέσεων εργασίας και αντίστοιχων δεξιοτήτων), *χρονική* (προσαρμογή της διάρκειας της απασχόλησης στη ζήτηση) και τέλος *μισθολογική ευελιξία* (προσαρμογή των απολαβών των

εργαζομένων ανάλογα με τη διακύμανση του κέρδους). Σε όλες αυτές τις μορφές η ευελιξία σηματοδοτεί και συνδέεται με άνισες εργασιακές σχέσεις που διαφοροποιούνται ανάλογα με το οικονομικό και θεσμικό πλαίσιο αναφοράς: για παράδειγμα, στη Γερμανία και τη Γαλλία η ευέλικτη απασχόληση σημαίνει συνήθως μεγάλες μισθολογικές ανισότητες ανάμεσα στους ευέλικτα και τους τυπικά εργαζόμενους, ενώ στην Ιταλία και την Ελλάδα αντιστοιχεί κυρίως σε μεγάλες ανισότητες στο επίπεδο της εργασιακής ασφάλειας και προστασίας (Dunford and Greco, 2008, Barbieri, 2009).

Κατά συνέπεια, τα πρότυπα ανάπτυξης της ευέλικτης απασχόλησης έχουν διαφορετικά αίτια και αποτελέσματα σε διαφορετικά κοινωνικο-οικονομικά και θεσμικά περιβάλλοντα. Σύμφωνα με την κριτική πολιτικο-οικονομική βιβλιογραφία, οι μεταβαλλόμενες μορφές της απασχόλησης και οι διαφορετικές αναλογίες στη χρήση τους καθορίζονται από: (α) τις ανάγκες συσσώρευσης του κεφαλαίου και τις παραγωγικές δομές που τις εξυπηρετούν, (β) τις μακρο-οικονομικές συνθήκες και (γ) τις δομές του κράτους πρόνοιας – δηλαδή, του θεσμικού πλαισίου που διέπει την αγορά εργασίας, την προστασία της απασχόλησης, την κρατική πολιτική εκπαίδευσης και ανάπτυξης δεξιοτήτων, την εργασιακή ασφάλιση και συναφείς κοινωνικές παροχές (Rubery and Grimshaw, 2003, Karamessini, 2008).

Οι θεωρίες περί λειτουργίας και κατακερματισμού στις αγορές εργασίας έχουν επιδιώξει να συλλάβουν την πολυπλοκότητα και τη ρευστότητα της μη τυπικής και ευέλικτης απασχόλησης. Στις θεωρήσεις περί «δυσδικότητας της αγοράς εργασίας» η έμφαση δίδεται στον κατακερματισμό λόγω τεχνολογίας και δομών της αγοράς. Ενώ στις ριζοσπαστικές θεωρήσεις η συζήτηση εστιάζει στο πώς η κατάτμηση στην αγορά εργασίας πυροδοτείται μέσω εδραιωμένων πρακτικών ζήτησης και προσφοράς ή αναπαράγεται μέσω κρατικών παρεμβάσεων ή πρακτικών των εργατικών σωματείων (Martin, 2000). Σε κάθε περίπτωση όμως, οι περισσότερες αναλύσεις αγνοούν τη χωρικότητα και δεν επιτυγχάνουν να ενσωματώσουν τη «νομοτέλεια» της γεωγραφικής ανισότητας.

Τα νέα πρότυπα ευελιξίας και οι σύγχρονες μορφές απασχόλησης επανασχεδιάζουν τα όρια και την εσωτερική σύνθεση των διαφορετικών τμημάτων της αγοράς εργασίας. Η διαχωριστική γραμμή μεταξύ των (υπό συρρίκνωση) εργαζομένων του «πυρήνα» και των (υπό επέκταση) «δευτερευόντων» ή περιφερειακών ομάδων

εργαζομένων παραμένει ισχυρή και χωρικά/τοπικά καθορισμένη. Η ποιοτική ευελιξία εφαρμόζεται με χρήση πολυειδικευμένων εργατών, ενώ η μισθολογική ευελιξία εφαρμόζεται με χρήση φθηνών και «αναλώσιμων» εργατών. Σύμφωνα με σχετικές μελέτες για την Ισπανία και την Ιταλία (Polavieja, 2005, Barbieri, 2011), η διάκριση μεταξύ κεντρικών-περιφερειακών εργαζομένων έχει βαθύνει λόγω της εντατικής αναδιαμόρφωσης των θεωρούμενων άκαμπτων κανόνων προστασίας της απασχόλησης προς πιο ευέλικτες ρυθμίσεις. Η άτυπη απασχόληση σήμερα δεν είναι μόνο πιο επισφαλής αλλά εξαιρεί τους εργαζόμενους από δικαιώματα κοινωνικής πρόνοιας ή ακόμη και από την πρόσβαση στην κατάρτιση και σε ευκαιρίες καριέρας (Kleinknecht et al., 2006).

Τα πρότυπα ευέλικτης απασχόλησης στις αγορές εργασίας της κρίσης και της ύφεσης, όπως οι περιφερειακές αγορές εργασίας στην Ελλάδα σήμερα, διαφοροποιούνται και αποκλίνουν, καθώς εντείνονται οι ανισότητες όχι μόνο μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου, αλλά και μεταξύ των διαφορετικών μορφών ευέλικτης απασχόλησης (και των προνοιακών παροχών που διασφαλίζουν), καθώς και μεταξύ διαφορετικών παραγωγικών συστημάτων (και της ικανότητάς τους για οικονομική ανάκαμψη). Η πολυπλοκότητα και η ρευστότητα της γεωγραφίας της απασχόλησης αποτελούν συνέπειες της εξάπλωσης ευέλικτων πρακτικών διαχείρισης των εργαζομένων και περιορισμού της διαπραγματευτικής τους δύναμης (Peters, 2008). Στις ανεπτυγμένες οικονομίες της ΕΕ, η συνήθης αντίδραση σε μακροοικονομικά σοκ είναι η κατανομή αυξημένων αριθμών ανειδίκευτων εργατών σε δουλειές χαμηλής αμοιβής και υψηλής επισφάλειας. Στις περιφερειακές χώρες της ΕΕ, όμως, η μεταρρύθμιση προς την ευελιξία έχει κατεξοχήν πλήξει τους νέους ειδικευμένους εργαζόμενους (Barbieri, 2011).

Τα φαινόμενα αυτά έχουν πλέον διογκωθεί λόγω της τρέχουσας κρίσης, ειδικά στις χώρες και περιφέρειες της νότιας Ευρώπης που παραδοσιακά χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό άτυπων δομών και πρακτικών, ανεπαρκείς κοινωνικές παροχές και φτωχό ρυθμιστικό πλαίσιο. Το αποτέλεσμα είναι η κοινωνικο-οικονομική κατάρρευση λόγω δραστηκής μείωσης του ΑΕΠ και της απασχόλησης. Με άλλα λόγια, οι προαναφερθείσες ιδιαιτερότητες διαφοροποιούν τις αγορές εργασίας των νοτιοευρωπαϊκών χωρών από αυτές της βορειοκεντρικής Ευρώπης (Hadjimichalis and Hudson, 2014). Οι ακό-

λουθες ενότητες του άρθρου έχουν στόχο την ανάδειξη των σύγχρονων ιδιαιτεροτήτων της ελληνικής αγοράς εργασίας και της πολυπλοκότητάς τους σε διαπεριφερειακό επίπεδο και στο επίπεδο της ευέλικτης εργασίας. Επίσης, φιλοδοξούν να επισημάνουν, μέσω των στοιχείων που προσκομίζουν, την επιτακτική αναγκαιότητα της αναπροσαρμογής των πολιτικών για την αγορά εργασίας, με βάση τα «χωρικά προσδιορισμένα» συμφέροντα της πλειονότητας των εργαζομένων.

3. Ορισμοί και μεθοδολογική προσέγγιση

Για τη διερεύνηση των παραπάνω ζητημάτων στην περίπτωση της Ελλάδας, το άρθρο παρουσιάζει τα αποτελέσματα ανάλυσης στατιστικών δεδομένων δύο διακριτών χρονικών περιόδων: (α) της περιόδου 2005-2009 με την οικονομική επιτάχυνση που ακολούθησε την ανάληψη της Ολυμπιάδας 2004 και (β) της περιόδου 2009-2011 που σηματοδοτεί την κρίση και την ύφεση της ελληνικής οικονομίας. Μεταγενέστερα του 2011 στοιχεία ανά κλάδο και περιφέρεια αποτελούν αντικείμενο ενδελεχούς ανάλυσης και αναμένεται να δημοσιευθούν από τους συγγραφείς μέσα στο 2016. Τα δεδομένα αντλήθηκαν από τις ετήσιες Έρευνες Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ και της EUROSTAT για τις συγκεκριμένες χρονικές περιόδους και αφορούν: τον αριθμό απασχολούμενων ανά περιφέρεια (NUTS-II) και ανά μορφή ευέλικτης απασχόλησης.

Στη βάση των στοιχείων που συλλέγει η ΕΛΣΤΑΤ για την ευέλικτη απασχόληση, οι μορφές που εξετάζουμε στην παρούσα εργασία προσδιορίζονται ως ακολούθως:

- Η προσωρινή απασχόληση, που συνήθως εφαρμόζεται μέσω συμβάσεων ορισμένου χρόνου που δεν προβλέπουν αποζημίωση απόλυσης. Αποτελεί μορφή αριθμητικής ευελιξίας που εξυπηρετεί τη στροφή και προσαρμογή της παγκόσμιας αγοράς προς νέους κλάδους υπηρεσιών αλλά ταυτόχρονα συναντάται και σε παραδοσιακές βιομηχανικές και συναφείς δραστηριότητες. Πρόκειται για ένα σύνολο πρακτικών εργασίας που χαρακτηρίζονται από αυξανόμενη επισφάλεια και αποδυνάμωση των εργασιακών δικαιωμάτων (Burgess and Connel, 2004).

- Η μερική απασχόληση, που αποτελεί ευρέως διαδεδομένη μορφή εργασίας με ωράριο μικρότερο (π.χ.,

για 4 ώρες την ημέρα) του τυπικού των συλλογικών συμβάσεων (40 ώρες εβδομαδιαίως) και ανάλογα μειωμένη αμοιβή.

- Η κατηγορία των αυτοαπασχολούμενων χωρίς υπαλλήλους, η οποία με βάση μελέτες εκτιμάται πως συνίσταται σε σημαντικό βαθμό από *οιονεί αυτοαπασχολούμενους*, δηλαδή από επίσημα «αυτασφάλιστους» επαγγελματίες, συχνά όμως με συγκαλυμμένη σχέση εξαρτημένης εργασίας ώστε να απαλλάσσεται ο εργοδότης από ασφαλιστικές επιβαρύνσεις κ.ο.κ. Πρόκειται για ιδιαίτερα διαδεδομένη στην Ελλάδα (και γενικά στη νότια Ευρώπη) μορφή ευέλικτης/άτυπης απασχόλησης, υψηλής επισφάλειας καθώς οι εν λόγω εργαζόμενοι εξαιρούνται από επιδόματα και παροχές που δικαιούνται οι μισθωτοί (Audretsch et al., 2006).

Στη συνέχεια διερευνώνται η κλαδική σύνθεση και εξειδίκευση των ελληνικών περιφερειών, με όρους ακαθάριστης αξίας παραγωγής (ΑΠΑ) και απασχόλησης, προκειμένου να εντοπιστεί η παραγωγική τους εξειδίκευση. Για τον λόγο αυτόν υπολογίζονται οι αντίστοιχες τιμές του συντελεστή χωροθέτησης (Location Quotient – LQ, βλ. Gialis et al., 2015) και συσχετίζονται με τις μεταβολές στην επέκταση ή συρρίκνωση των εξεταζόμενων μορφών απασχόλησης προ και μετά κρίσης. Η αξιοποίηση των τιμών του συντελεστή χωροθέτησης λειτουργεί ενισχυτικά προς τα υπόλοιπα στοιχεία που παρουσιάζονται, αξιοποιώντας απλά εργαλεία της περιγραφικής στατιστικής και βοηθώντας στην καλύτερη κατανόηση των υπέρ- ή υπό- συγκεντρώσεων και επομένως των γεωγραφικών ανισοτήτων. Μία πιο ενδελεχής ανάλυση με αξιοποίηση και συγκριτική εξέταση και άλλων δεικτών, υπερβαίνει τα όρια της παρούσας προσπάθειας. Με βάση την ανάλυση διαμορφώνεται μια σύνθετη αλλά αρκετά διακριτή τυπολογία παραγωγικής εξειδίκευσης, σύμφωνα με την οποία οι ελληνικές περιφέρειες κατατάσσονται ως εξής (Πίνακας 1):

Στις μητροπολιτικές περιφέρειες της Αττικής και της Θεσσαλονίκης, που συγκεντρώνουν περίπου το 60% της ΑΠΑ και της απασχόλησης της χώρας. Πρόκειται για περιφέρειες υψηλής αστικοποίησης, εκ των οποίων η Αττική εξειδικεύεται σε (κορεσμένες ή φθίνουσες) δραστηριότητες υπηρεσιών και εμπορίου, ενώ η Θεσσαλονίκη στη (φθίνουσα) μεταποίηση.

Στις περιφέρειες που κυριαρχεί ο τουρισμός: Ιόνια Νησιά, Βόρειο Αιγαίο, Νότιο Αιγαίο και Κρήτη. Με-

ταξύ αυτών, η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου εμφανίζει την υψηλότερη και σχεδόν αποκλειστική παραγωγική εξειδίκευση στον τουρισμό και στη συνακόλουθη οικοδομική δραστηριότητα, ενώ οι υπόλοιπες περιφέρειες σημειώνουν σημαντική εξειδίκευση και στον αγροτικό τομέα.

Στις περιφέρειες που κυριαρχεί η μεταποιητική παραγωγή και απασχόληση: Δυτική Μακεδονία και Στερεά Ελλάδα. Οι περιφέρειες αυτές διατηρούν παράλληλα υψηλά μερίδια στον αγροτικό τομέα. Η βιομηχανική εξειδίκευση των συγκεκριμένων περιφερειών συνίσταται (α) στη μεταποίηση έντασης πρώτων υλών και εργασίας στη Δυτική Μακεδονία, που αποτελεί το κέντρο εξόρυξης λιγνίτη και παραγωγής ενέργειας της χώρας και (β) στη μεταποίηση έντασης εργασίας αλλά και έντασης κεφαλαίου στη Στερεά Ελλάδα. Παρά δε την αποβιομηχάνιση των τελευταίων δεκαετιών, ως συνέπεια αναζήτησης φθηνότερης εργασίας στις γειτονικές χώρες (Βαλκάνια, Τουρκία), το μερίδιο της βιομη-

χανικής απασχόλησης καταγράφει αύξηση στις εν λόγω περιφέρειες.

Στις περιφέρειες που δεσπόζει η αγροτική παραγωγή και απασχόληση: Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, Δυτική Ελλάδα, Θεσσαλία, Ήπειρος και Πελοπόννησος. Οι δύο τελευταίες εξ αυτών καταγράφουν υψηλό LQ και στον βιομηχανικό τομέα. Πρέπει να σημειωθεί πως η πρωτογενής παραγωγή εμφανίζει ανθεκτικότητα στο σύνολο της χώρας, αλλά στις συγκεκριμένες περιφέρειες που κατατάσσουμε ως αγροτικές η απασχόληση στον εν λόγω τομέα είναι σχεδόν διπλάσια του εθνικού μέσου όρου.

Η παραπάνω ομαδοποίηση επιτρέπει τη συσχέτιση του μοτίβου εξάπλωσης ή συρρίκνωσης των εξεταζόμενων μορφών ευέλικτης απασχόλησης, με την παραγωγική εξειδίκευση και αναδιάρθρωση των περιφερειών της χώρας κατά τις χρονικές περιόδους μελέτης. Οι χωρικά διαφοροποιημένες τάσεις (αύξησης ή μείωσης) των άτυπων μορφών απασχόλησης ερμηνεύονται

Πίνακας 1: Ακαθάριστη Αξία Παραγωγής (ΑΠΑ) και Συντελεστές Χωροθέτησης (LQ) ανά περιφέρεια, Ελλάδα 2008-2010

		Πρωτογενής			Δευτερογενής			Τριτογενής			Σύνολο Οικονομίας		
		ΑΠΑ 2008*	Μεταβολή 08_10**	LQ 2008	ΑΠΑ 2008	Μεταβολή 08_10	LQ 2008	ΑΠΑ 2008	Μεταβολή 08_10	LQ 2008	ΑΠΑ 2008	Μεταβολή 08_10	LQ 2008
01	A. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ-	653	-1,3%	2,26	1790	-15,9%	1,21	5355	1,3%	0,89	7797	-2,7%	1,00
02 & 15	Κ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ & ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	1581	-7,4%	1,47	6811	-16,5%	1,23	20709	-4,5%	0,92	29101	-7,2%	1,00
03,	Δ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	314	-9,5%	1,83	1782	-5,1%	2,02	2533	-5,7%	0,71	4629	-5,6%	1,00
04	ΗΠΕΙΡΟΣ	366	14,0%	1,99	958	-20,9%	1,01	3650	0,4%	0,95	4974	-3,3%	1,00
05	ΘΕΣΣΑΛΙΑ	930	-3,8%	2,46	2516	-18,6%	1,29	6766	-5,9%	0,86	10212	-8,7%	1,00
06	ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ	126	-5,2%	0,99	523	-39,2%	0,80	2782	-5,9%	1,05	3432	-10,0%	1,00
07	Δ. ΕΛΛΑΔΑ	875	-4,5%	2,59	2034	-19,2%	1,17	6212	-3,4%	0,88	9121	-6,7%	1,00
08	Κ. ΕΛΛΑΔΑ	751	2,5%	2,15	3967	-5,0%	2,21	4726	-6,3%	0,65	9444	-5,3%	1,00
09 & 14	ΑΤΤΙΚΗ & ΑΘΗΝΑ	384	7,3%	0,10	13798	-16,7%	0,70	89603	-1,0%	1,12	103785	-3,3%	1,00
10	ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	732	0,9%	2,14	3008	-11,9%	1,71	5509	-2,7%	0,77	9249	-5,0%	1,00
11	Β. ΑΙΓΑΙΟ	169	8,4%	1,65	449	-29,2%	0,85	2151	-6,0%	1,01	2769	-8,6%	1,00
12	Ν. ΑΙΓΑΙΟ	155	-6,7%	0,70	917	-26,6%	0,81	4882	-1,9%	1,06	5953	-5,1%	1,00
13	ΚΡΗΤΗ	765	3,3%	2,01	1569	-19,5%	0,80	7923	-1,8%	1,00	10257	-4,6%	1,00
	ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	7802	-1,5%	1,00	40122	-15,7%	1,00	162800	-2,2%	1,00	210724	-4,8%	1,00

(*): η ΑΠΑ (σε εκατ. Ευρώ) δεν είναι διαθέσιμη για τις δύο κυρίαρχες πόλεις (Αθήνα και Θεσσαλονίκη), οι οποίες συμπεριλαμβάνονται στις αντίστοιχες περιφέρειες Αττικής και Κεντρικής Μακεδονίας, (**): % μεταβολή 2008-2010

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ & EUROSTAT

ως αποτέλεσμα των κλαδικά προσδιορισμένων επιχειρηματικών πρακτικών ευελικτοποίησης και κατάτμησης της εργασίας που κυριαρχούν σε κάθε περιφέρεια της χώρας.

4. Διερευνώντας τα περιφερειακά πρότυπα ευέλικτης απασχόλησης

Η ανάλυση των ποσοστών μεταβολής σε εθνικό επίπεδο έδειξε πως το διάστημα 2005-2009 η συνολική (τυπική και άτυπη) απασχόληση και η άτυπη απασχόληση σημείωσαν μικρή αύξηση (3,1% και 2,5% αντίστοιχα). Την ίδια περίοδο, η ανεργία παρέμεινε σταθερή στο υψηλό επίπεδο του 9,5%. Αναφορικά με τις μορφές ευέλικτης απασχόλησης, η μερική αυξήθηκε θεαματικά κατά 20,4%, η προσωρινή/εποχιακή αυξήθηκε κατά 6,2%, ενώ η αυτοαπασχόληση παρέμεινε στάσιμη (-0,7%). Η επέκταση της μερικής και προσωρινής απασχόλησης επιβεβαιώνεται και σε περιφερει-

ακό επίπεδο, ενώ η αυτοαπασχόληση καταγράφει διαφοροποιημένες τάσεις (Πίνακας 2 και 3). Αποτυπώνεται δηλαδή κατά τη συγκεκριμένη περίοδο η διατήρηση καθιερωμένων στην ελληνική αγορά εργασίας μορφών ευέλικτης απασχόλησης, όπως είναι η αυτοαπασχόληση, παρά τη δυναμική εξάπλωση των πιο προσφατα αναδυόμενων μορφών μερικής και προσωρινής απασχόλησης. Εν κατακλείδι, η συνολική αύξηση της ευέλικτης απασχόλησης φαίνεται να έχει θετική επίδραση στην απασχολησιμότητα.

Οι συνθήκες όμως αλλάζουν δραματικά με το ξέσπασμα της κρίσης και την περίοδο 2009-2011, η συνολική απασχόληση και η τυπική απασχόληση πέφτουν κατά 10%. Η ανεργία ανεβαίνει δραματικά στο 17,7% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, καταγράφοντας αύξηση στις 12 από τις 13 περιφέρειες της χώρας (αύξηση του απόλυτου αριθμού των ανέργων από 17,7% στο Νότιο Αιγαίο έως και 50,2% στη μητροπολιτική περιφέρεια της Αθήνας). Την ίδια περίοδο, οι προωθούμενες θεσμικές μεταρρυθμίσεις ελαστικοποίησης

Πίνακας 2: Απασχόληση και Συντελεστές Χωροθέτησης (LQ) ανά τομέα παραγωγής και περιφέρεια, Ελλάδα 2009-2011

		Πρωτογενής			Δευτερογενής			Τριτογενής			Σύνολο Οικονομίας		
		Απασχ * 2009	Μεταβολή	LQ 2009	Απασχ 2009	Μεταβολή 09_11	LQ 2009	Απασχ 2009	Μεταβολή	LQ 2009	Απασχ 2009	Μεταβολή 09_11	LQ 2009
01	Α. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ-ΘΡΑΚΗ	60,4	-8,3%	218	42,1	-30,9%	0,85	130,6	-6,0%	0,84	233,1	-11,1%	1,00
02 & 15	Κ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ & ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	92,2	-8,4%	2,05	163,8	-23,1%	1,00	489,6	-6,2%	0,81	745,6	-10,2%	1,00
03,	Δ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	20,9	-22,5%	1,61	33,3	-24,6%	1,44	54,5	-3,1%	0,75	108,7	-13,4%	1,00
04	ΗΠΕΙΡΟΣ	27,1	-12,5%	1,66	29,3	-14,0%	1,01	81,0	-3,0%	0,88	137,4	-7,2%	1,00
05	ΘΕΣΣΑΛΙΑ	61,0	8,9%	1,73	62,0	-34,2%	0,99	172,7	-9,4%	0,87	295,7	-10,9%	1,00
06	ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ	16,6	-6,6%	1,47	14,8	-16,9%	0,74	63,3	-1,4%	1,00	94,7	-4,8%	1,00
07	Δ. ΕΛΛΑΔΑ	61,4	-8,3%	1,83	53,3	-21,2%	0,89	168,1	-2,6%	0,89	282,8	-7,3%	1,00
08	Κ. ΕΛΛΑΔΑ	40,9	-5,1%	1,61	62,0	-14,4%	1,37	110,4	-4,5%	0,77	213,3	-7,5%	1,00
09 & 14	ΑΤΤΙΚΗ & ΑΘΗΝΑ	16,0	13,1%	0,44	361,9	-25,4%	1,38	1,320,6	-5,4%	1,10	1,698,5	-9,5%	1,00
10	ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	77,9	-15,1%	2,60	46,1	-16,1%	0,85	127,6	-6,8%	0,77	251,6	-11,1%	1,00
11	Β. ΑΙΓΑΙΟ	9,2	-19,6%	1,07	11,1	-7,2%	0,73	52,1	-3,6%	1,07	72,4	-6,2%	1,00
12	Ν. ΑΙΓΑΙΟ	8,4	14,3%	0,58	25,1	-11,2%	0,97	88,1	-6,0%	1,08	121,6	-5,7%	1,00
13	ΚΡΗΤΗ	45	10,3%	1,48	51	-33,6%	0,95	158	-3,1%	0,93	253	-6,9%	1,00
	ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	536,6	-5,4%	1,00	955,6	-23,7%	1,00	3016,5	-5,4%	1,00	4508,7	-9,3%	1,00

(*): συνολικός αριθμός απασχολουμένων σε χιλιάδες, (**): % μεταβολή 2009 – 2011

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ & EUROSTAT

της αγοράς εργασίας με στόχο την αποσόβηση των μαζικών απωλειών θέσεων τυπικής απασχόλησης μέσω της δημιουργίας νέων θέσεων ευέλικτης απασχόλησης δεν αποδίδουν. Η άτυπη απασχόληση μειώνεται κατά 6,5%, συντείνοντας στην κατάρρευση της συνολικής απασχόλησης που συνεχίζεται έως και το 2013. Οι μεταβολές αυτές συμβαδίζουν με το βάθεμα της τριτογενενοποίησης στην οικονομία, όπως δείχνει η αύξηση στο 70,1% (+3.2% συγκριτικά με το 2009) του μεριδίου του τριτογενή τομέα στο σύνολο της απασχόλησης της χώρας. Την ίδια περίοδο, οι σημαντικότερες απώλειες θέσεων εργασίας καταγράφονται στη μεταποίηση και στον κλάδο της οικοδομικής δραστηριότητας. Ενώ, παράλληλα με τις υπηρεσίες και τον δημόσιο τομέα, ενισχύει τη συμμετοχή του στη συνολική απασχόληση της χώρας και ο τουρισμός (Πίνακες 2 και 3).

Επισημαίνεται και μετά το 2009 η θετική συσχέτιση της μεταβολής της συνολικής και της ευέλικτης απασχόλησης, που αντανακλάται στη μείωση και των δύο αυτών μεγεθών. Σε εθνική κλίμακα, η μόνη μορφή ευέλικτης απασχόλησης που σημειώνει αύξηση είναι η μερική (+5,3%), ως συνέπεια της μαζικής μετατροπής των συμβάσεων πλήρους απασχόλησης (INE 2011). Η προσωρινή απασχόληση σημειώνει τη μεγαλύτερη μείωση (-16,5%) σε επίπεδο χώρας, ακολουθώντας τη φθίνουσα πορεία των κλάδων που χρησιμοποιούν αυτήν τη μορφή ευέλικτης εργασίας, όπως η μεταποίηση και η οικοδομή.

Σε περιφερειακό επίπεδο, η ανάλυση δίνει πιο διαφορετικά αποτελέσματα. Στις βιομηχανικές και αγροτικές περιφέρειες το μερίδιο της τυπικής απασχόλησης στο σύνολο της απασχόλησης ενισχύεται. Το αντίθετο παρατηρείται στις μητροπολιτικές/αστικές και ειδικά στις τουριστικές περιφέρειες όπου τα ξενοδοχεία, τα εστιατόρια και οι συναφείς υπηρεσίες κάνουν εκτεταμένη χρήση προσωρινής/εποχιακής απασχόλησης (Sabethai, 2000). Κατά συνέπεια, η προσωρινή απασχόληση εμφανίζεται σταθερή ή αυξημένη στις περιφέρειες της συγκεκριμένης οικονομικής εξειδίκευσης (Πίνακας 3). Λαμβάνοντας υπόψη τη χαμηλή πτώση της συνολικής απασχόλησης στις περιφέρειες αυτές (σχετικά με τις υπόλοιπες στη χώρα), μπορούμε να ισχυριστούμε πως ο τουρισμός και οι συναφείς υπηρεσίες αποτελούν κλάδους όπου η ευέλικτη εργασία ενισχύει την απασχολησιμότητα. Αν και σύμφωνα με σχετικές αναλύσεις (Gialis et al., 2015) οι αντίστοιχες συμ-

βάσεις εργασίας έχουν γίνει βραχύτερες και οι αμοιβές έχουν αντίστοιχα μειωθεί δραστικά.

Ανάλογα, στις μητροπολιτικές περιφέρειες της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης η ευελικτοποίηση της αγοράς εργασίας οδηγεί σε μείωση της τυπικής απασχόλησης αναλογικά μεγαλύτερη της μείωσης της ευέλικτης απασχόλησης. Το μερίδιο της ευέλικτης απασχόλησης στη συνολική απασχόληση αυξήθηκε κατά 1,3% στην Αθήνα και 1,8% στη Θεσσαλονίκη, συγκριτικά με το 2009. Και στις δύο αυτές περιφέρειες κυριαρχούν η μερική απασχόληση και η αυτοαπασχόληση, καθώς η οικονομία τους αναδιαρθρώνεται προς υψηλότερη τριτογενενοποίηση. Την ίδια περίοδο καταγράφονται σημαντικές απώλειες στον μεταποιητικό τομέα, τόσο σε όρους ΑΕΠ όσο και θέσεων εργασίας – και ειδικά στη Θεσσαλονίκη (Gialis, 2011). Στην Αθήνα, η ραγδαία εξάπλωση της μερικής απασχόλησης αποτελεί συνέπεια της ευρείας μετατροπής συμβάσεων εργασίας πλήρους απασχόλησης. Σύμφωνα με το Υπουργείο Εργασίας, 59.000 συμβάσεις πλήρους απασχόλησης μετατράπηκαν σε μερικής – σημειώνοντας αύξηση κατά 258% από το 2009 στο 2011.

Οι βιομηχανικές περιφέρειες καταγράφουν σταθερά ή φθίνοντα ποσοστά στην άτυπη απασχόληση, που συνδυάζονται με σχετικά χαμηλές μειώσεις της τυπικής απασχόλησης. Το αυξανόμενο μερίδιο της τυπικής απασχόλησης στη συνολική απασχόληση (π.χ., κατά 3,6% στη Δυτική Μακεδονία) μετά το 2009, είναι συχνά παραπλανητικό, καθώς δεν αποτελεί τεκμήριο αντιστροφής της ευελικτοποίησης της τοπικής αγοράς εργασίας, αλλά αποτέλεσμα του ασθενούς τριτογενή τομέα. Οι βιομηχανίες έντασης εργασίας και πρώτων υλών της Δυτικής και Κεντρικής Μακεδονίας έχουν παραδοσιακά στηριχθεί στην προσωρινή απασχόληση που πλέον έχει μειωθεί, ενώ αυξάνεται το μερίδιο της μερικής απασχόλησης (Πίνακας 3). Αντιθέτως, η χρήση της προσωρινής απασχόλησης ήταν χαμηλότερη στις βιομηχανίες έντασης κεφαλαίου της Στερεάς Ελλάδας και της Αττικής, διαμορφώνοντας ένα διαφορετικό πρότυπο ευέλικτης απασχόλησης μετά την έναρξη της κρίσης.

Οι περισσότερες αγροτικές περιφέρειες της χώρας καταγράφουν σταθερό μερίδιο ευέλικτης απασχόλησης στη συνολική απασχόληση, ενώ το ποσοστό της τυπικής απασχόλησης το 2011 σημειώνεται αυξημένο από το 2009 (π.χ., κατά 1,3% στη Δυτική Ελλάδα). Η ανεργία αυξάνεται με ρυθμό ίσο ή χαμηλότερο του εθνικού

Πίνακας 3: Συνολική Απασχόληση και αρ. εργαζομένων ανά τύπο ευέλικτης απασχόλησης και περιφέρεια, Ελλάδα 2005- 2009 & 2009-2011

	Μερική			Προσωρινή			Αυτοαπασχολούμενοι **			Οικογενειακή βοήθεια			Σύνολο Ευέλικτης απασχόλησης			Σύνολο Απασχόλησης		
	2011	05 09*	09 11*	2011	05 09	09 11	2011	05 09	09 11	2011	05 09	09 11	2011	05 09	09 11	2011	05 09	09 11
ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ																		
01, Α. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ-ΘΡΑΚΗ	6786	-0,7%	0,4%	8641	-1,8%	-68,5%	28716	4,8%	-8,9%	18902	-36,0%	2,1%	63045	-7,7%	-12,8%	207287	2,3%	-12,4%
04, ΗΠΕΙΡΟΣ	3573	23,5%	-14,8%	8432	28,1%	-16,6%	20422	1,3%	3,6%	8138	8,4%	-11,7%	40566	11,1%	-5,3%	127457	10,8%	-7,8%
05, ΘΕΣΣΑΛΙΑ	10004	23,8%	-10,3%	15110	0,0%	-46,7%	44024	-2,3%	6,0%	30357	-20,2%	-2,4%	99494	-4,4%	-6,2%	263593	1,3%	-12,2%
07, Δ. ΕΛΛΑΔΑ	8585	29,5%	-7,6%	15766	12,8%	-19,7%	44054	12,1%	3,6%	21489	1,1%	-26,6%	89894	10,8%	-8,8%	262071	5,2%	-7,9%
10, ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	7738	12,8%	11,2%	15484	-9,6%	3,0%	35848	14,6%	-12,3%	19138	-11,3%	-37,6%	78207	2,6%	-13,1%	223660	3,2%	-12,5%
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ																		
02, Κ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	115280	17,9%	16,4%	27680	-2,5%	-15,5%	59094	-11,1%	0,8%	29750	-12,5%	-21,0%	128052	-7,4%	-6,4%	344049	3,7%	-7,0%
03, Δ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	4917	16,7%	29,4%	6745	-3,0%	-71,7%	15069	-0,9%	-12,8%	6241	22,5%	-14,4%	32972	4,3%	-18,8%	94127	10,2%	-15,5%
08, Κ. ΕΛΛΑΔΑ	7605	25,5%	13,5%	7180	7,4%	-103,1%	33512	-13,9%	9,9%	13133	-2,2%	-20,5%	61430	-2,7%	-9,4%	197332	-1,8%	-8,1%
09, ΑΤΤΙΚΗ	9770	49,0%	-1,3%	11815	28,6%	-50,9%	29897	-2,9%	2,9%	9096	3,4%	-12,8%	60578	14,1%	-10,6%	196777	4,1%	-14,3%
ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ																		
06, ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ	3436	-34,1%	47,6%	11591	5,8%	20,8%	16879	-6,3%	5,3%	8947	-30,0%	4,0%	40854	-10,3%	13,0%	90211	4,2%	-4,9%
11, Β. ΑΙΓΑΙΟ	1907	2,2%	34,1%	5571	-11,4%	-1,8%	10004	-18,2%	-6,8%	3216	-88,1%	0,5%	20698	-25,8%	-0,6%	67920	3,9%	-6,5%
12, Ν. ΑΙΓΑΙΟ	2772	19,5%	-20,2%	18618	8,5%	5,1%	21068	-18,9%	4,6%	5970	16,0%	-53,0%	48428	-0,4%	-3,7%	114722	1,0%	-6,0%
13, ΚΡΗΤΗ	10709	28,4%	17,6%	26432	2,4%	-3,7%	30194	5,6%	-4,8%	17688	-0,8%	-3,2%	85023	5,6%	-1,3%	236023	-1,4%	-7,4%
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ																		
14, ΑΘΗΝΑ	59490	12,2%	7,3%	102341	7,6%	-4,8%	183967	2,2%	-3,4%	23476	18,3%	-43,8%	369274	6,5%	-4,6%	1340124	4,0%	-10,0%
15, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	19490	33,7%	-10,2%	19215	11,1%	-39,0%	56008	-6,4%	4,7%	6588	10,9%	-41,5%	101301	7,0%	-9,5%	325357	0,1%	-16,0%
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	168310	20,4%	5,3%	300621	6,2%	-16,5%	628757	-0,7%	-0,5%	222128	-5,5%	-18,7%	1319816	2,5%	-6,5%	4090710	3,1%	-10,2%

(*): % μεταβολή 2005-2009 & 2009 – 2011 αντίστοιχα, (**): εξαιρούμενης της αυτο-απασχόλησης στον αγροτικό τομέα
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ & EUROSTAT

μέσου όρου. Η μερική απασχόληση εμφανίζεται χαμηλή, ενώ η προσωρινή/εποχιακή απασχόληση δραστηρικά μειωμένη. Οι απώλειες θέσεων εργασίας ευέλικτης απασχόλησης είναι περισσότερες από τις απώλειες θέσεων εργασίας τυπικής απασχόλησης – αν και η αυτοαπασχόληση παραμένει ανθεκτική. Η υποβάθμιση των συγκεκριμένων περιφερειακών αγορών εργασίας – τόσο σε μέγεθος όσο και σε δυναμισμό – είναι αποτέλεσμα του φθίνοντα πρωτογενή και δευτερογενή τομέα, καθώς και της αδυναμίας του τριτογενή τομέα να απορροφήσει τις απώλειες (με ελαφρώς καλύτερες συνθήκες στις πιο αστικές περιφέρειες της Πελοποννήσου και της Θεσσαλίας).

5. Συμπεράσματα

Στο ευρύτερο διεθνές πλαίσιο παραγωγικής αναδιάρθρωσης, κρίσης και μεταβολής του μοντέλου συσσωρευσης, η παρούσα ανάλυση αποτυπώνει τη στροφή της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα προς εργασιακές

σχέσεις μεγαλύτερης ευελιξίας, που συνδυάζουν διαφορετικές πρακτικές ευέλικτης απασχόλησης σε ένα πλαίσιο γενικευμένης απαξίωσης και υποβάθμισης της συνολικής απασχόλησης (τυπικής και άτυπης). Σε διαπεριφερειακό επίπεδο, οι εξεταζόμενες άτυπες μορφές απασχόλησης παρουσιάζουν διαφορετικές τάσεις και διαμορφώνουν μια ανομοιογενή γεωγραφία, η οποία διέπεται από χωρικά προσδιορισμένες δομές που συνυψίζονται στα ακόλουθα συμπεράσματα.

Πρώτον, το μοτίβο γεωγραφικής εξάπλωσης/συρρίκνωσης των διάφορων μορφών ευέλικτης απασχόλησης καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την κληρονομημένη και διαχρονικά διαμορφωμένη οικονομική διάρθρωση και παραγωγική εξειδίκευση κάθε περιφέρειας. Συγκεκριμένα, καταγράφεται η συρρίκνωση της προσωρινής και εποχιακής απασχόλησης σε συγκεκριμένες περιφέρειες της χώρας (π.χ., βιομηχανικές), παράλληλα με την αύξησή τους σε άλλες (π.χ., τουριστικές). Την ίδια στιγμή, εντείνεται η εξάπλωση της μερικής απασχόλησης και της οιονεί αυτοαπασχόλησης (που συγκαλύπτει μισθωτή εργασία) σε περιφέρειες

στις οποίες κυριαρχεί ο τομέας των υπηρεσιών (κυρίως σε αστικές και μητροπολιτικές οικονομίες).

Δεύτερον, η γενικευμένη απαξίωση όλων των κλάδων παραγωγής στο πλαίσιο της λιτότητας και της ύφεσης, που επέφερε η διαχείριση της κρίσης στην Ελλάδα, έχει δραστικά αναδιαρθρώσει την απασχόληση όλων των ελληνικών περιφερειών. Οι θεσμικές μεταρρυθμιστικές υποδείξεις των δανειστών της χώρας και η κυβερνητική εφαρμογή τους από το 2010 έχουν κλιμακώσει τον βαθμό προσωρινότητας και την επισφάλεια της εργασίας, διαμορφώνοντας έναν ρευστό συνδυασμό μορφών ευέλικτης ή άτυπης απασχόλησης και λιγότερο ασφαλούς/σταθερής τυπικής απασχόλησης. Στη βάση αυτή, σχετικοποιείται ο προσδιορισμός της τυπικής και άτυπης απασχόλησης (Mihail, 2003) και επανακαθορίζεται η παραδοσιακή διαίρεση της αγοράς εργασίας σε εργαζόμενους του πυρήνα και σε περιφερειακούς εργαζόμενους, καθώς διευρύνεται το τμήμα των μη προνομιούχων έναντι των καλύτερα εξασφαλισμένων.

Τρίτον, το προϋπάρχον θεσμικό πλαίσιο ρύθμισης της αγοράς εργασίας της χώρας έχει καθορίσει σε μεγάλο βαθμό την κατεύθυνση και τις συνέπειες της τρέχουσας από/μεταρρύθμισής της. Η ελληνική αγορά εργασίας διέπεται ήδη επί πολλά χρόνια από μεγάλο βαθμό ευελιξίας, γεγονός που τεκμηριώνεται από τα υψηλά επίπεδα απολύσεων και από τη μαζική αντικατάσταση της τυπικής απασχόλησης από άτυπη (OECD, 2007 και 2010, Sabethai, 2000). Σε αυτό έχουν συντελέσει δομικά χαρακτηριστικά, όπως το μικρό μέγεθος της ελληνικής επιχειρηματικότητας και η ροπή της προς τη συμπίεση του εργατικού κόστους. Ενώ έχουν πλέον αρθεί και οι εναπομείνουσες θεωρούμενες ακαμψίες (INE, 2011, Clauwaert and Schömann, 2012, OECD, 2012). Αποτέλεσμα της προωθούμενης αύξησης της ευελιξίας της αγοράς εργασίας στις ελληνικές περιφέρειες –είτε ανθεκτικών οικονομιών (π.χ., τουρισμού) είτε φθινουσών (π.χ., υπηρεσιών, κατασκευών και εμπορίου)– είναι η περαιτέρω συρρίκνωση της τυπικής απασχόλησης και η εξάπλωση ιδιαίτερα επισφαλών μορφών ευέλικτης απασχόλησης (μειωμένων ή ανύπαρκτων εργασιακών δικαιωμάτων ασφάλειας και πρόνοιας).

Η εφαρμογή των σχετικών μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας (εργασιακές σχέσεις, προστασία απασχόλησης, ασφάλιση, κοινωνικές παροχές) της χώρας εμφανίζει διαφοροποιημένα αποτελέσματα σε περιφερειακό επίπεδο, εντός όμως ενός γενικού πλαισίου καλ-

πάζουσας ανεργίας. Συγκεκριμένα, σε ορισμένες βιομηχανικές και αγροτικές οικονομίες αυξάνεται το ποσοστό της τυπικής απασχόλησης επί του συνόλου της μειωμένης περιφερειακής απασχόλησης. Σε κάθε περίπτωση, όμως, οι μεταρρυθμίσεις σηματοδοτούν τόσο την αναπαραγωγή όσο και την κατάλυση εδραιωμένων προτύπων ευέλικτης απασχόλησης, αναδεικνύοντας νέες επισφαλείς μορφές που ανταποκρίνονται καλύτερα στις σημερινές προτεραιότητες ανταγωνισμού και συσσώρευσης.

Η επισφάλεια εντείνεται από τις χαμηλές ευκαιρίες εργασίας και τη συρρίκνωση απολαβών και εισοδήματος, καθώς η αγορά προσπαθεί να μειώσει την απασχόληση –ιδιαίτερα τη μισθωτή–, αυξάνοντας παράλληλα τον εργασιακό φόρτο (Mitsopoulos and Pelagidis, 2009). Επιβαρύνεται επιπλέον από το χαμηλό ποσοστό δικαιούχων του επιδόματος ανεργίας (λιγότερο του 30% των εγγεγραμμένων ανέργων) και από τις χαμηλές δαπάνες σε ενεργές πολιτικές απασχόλησης (0,22% του ΑΕΠ της χώρας, δεύτερη χαμηλότερη επίδοση στην ΕΕ το 2013). Όλα τα παραπάνω «ακυρώνουν» τη σκοπιμότητα και αποτελεσματικότητα της στρατηγικής της τρόικας ΔΝΤ/ΕΚΤ/ΕΕ στην Ελλάδα (και στις περιφέρειες της νότιας Ευρώπης γενικά) για μεγαλύτερη ελαστικοποίηση της εργασίας και του πλαισίου εργασιακής ασφάλειας ως μέτρο αύξησης της απασχολησιμότητας. Η διατοπική εφαρμογή υπερτοπικά σχεδιασμένων ρυθμιστικών μηχανισμών για την αναπροσαρμογή των εργασιακών σχέσεων έχει διευρύνει τις ανισότητες μεταξύ των αγορών εργασίας του Νότου και του Βορρά της Ευρώπης και δραματικά υποβαθμίζει το καθεστώς απασχόλησης στις λιγότερο ενσωματωμένες οικονομίες της, όπως η Ελλάδα (Martin, 2000, Hadjimichalis και Hudson, 2014). Η επιθετική πολιτική της λιτότητας και η εφαρμογή των μνημονίων έχει αποδομήσει την ελληνική αγορά εργασίας σε βαθμό που κάνει αμφίβολο το ενδεχόμενο μελλοντικής ανάκαμψής της.

Σημείωση

3. Η παρούσα εργασία αντλεί σημαντικά από την πρόσφατη δημοσιευμένη εργασία των συγγραφέων, βλέπε Gialis, S., Tsampra, M., & Leontidou, L. (2015). "Atypical employment in crisis-hit Greek regions: Local production structures, flexibilization and labour market re/deregulation". *Economic and Industrial Democracy*, doi: 0143831X15586815.

Βιβλιογραφία

- Anagnostopoulos, A., Siebert, W. S. (2012). "The impact of Greek Labour Market Regulation on Temporary and Family Employment". *IZA DP* No. 6504, April.
- Atkinson, J. (1985). *Flexibility, uncertainty and manpower management* (Vol. 89). Brighton: Institute of Manpower Studies.
- Audretsch, D.B., Caree, M.A., VanStel, A.J. and Thurik, A.R. (2006). *Does Self Employment Reduce Unemployment?*. Germany: Max Planck Institute.
- Barbier, J.C. (2011). "'Employment precariousness' in a European cross-national perspective. A sociological review of thirty years of research". *Documents de Travail du Centre d'Économie de la Sorbonne*.
- Barbieri, P. (2009). "Flexible Employment and Inequality in Europe". *European Sociological Review* 25(6), 621–628.
- Bekker, S., Wilthagen, T. (2008). "Europe's Pathways to Flexicurity: Lessons Presented from and to the Netherlands". In Forum: Flexicurity – a European Approach to Labour Market Policy, *Intereconomics*, March/April.
- Burgess, J., Connel J., (Eds.) (2004). *International perspectives on temporary work and workers*. London: Routledge.
- Castree, N., Coe, N.M., Ward, K., Samers, M. (2004). *Spaces of work: global capitalism and geographies of labour*. London: Sage.
- Clauwaert S., Schömann, I. (2012). "The crisis and national labour law reforms: a mapping exercise". *European Trade Union Institute*. Working Paper, 2012.04.
- Dunford, M., & Greco, L. (2008). *After the three Italies: Wealth, inequality and industrial change*. New York: John Wiley & Sons.
- Gialis, S. (2011). "Restructuring strategies, firms' size and atypical employment in the local productive system of Thessaloniki, Greece". *Industrial Relations Journal* 42(5), 412-427.
- Gialis, S. and Leontidou, L. (2014). "Antinomies of flexibilization and atypical employment in Mediterranean Europe: Regions of Greece, Italy and Spain during the crisis". *European Urban and Regional Studies*, doi: 10.1177/0969776414538983.
- Gialis, S., Tsampra, M., & Leontidou, L. (2015). "Atypical employment in crisis-hit Greek regions: Local production structures, flexibilization and labour market re/deregulation". *Economic and Industrial Democracy*, doi: 0143831X15586815.
- Hadjimichalis, C., & Hudson, R. (2014). "Contemporary crisis across Europe and the crisis of regional development theories". *Regional Studies*, 48 (1), 208-218.
- Hadjimichalis, C., & Sadler, D. (1995). *Europe at the margins: new mosaics of inequality*. New York: Wiley.
- ILO, (2012). Chapter 2: "Better jobs for a better economy". In *World of Work Report*, International Labour Organization: Geneva.
- INE (2011). *Annual Report: The Greek economy and employment* (in Greek), Athens available at: [<http://www.inegsee.gr>].
- Karamessini, M. (2008). "Continuity and change in the Southern European social model". *International Labour Review* 147 (1), 43-70.
- Kleinknecht, A., Oostendorp R., Pradhan M., Naastepad M. (2006). "Flexible labour, firm performance and the Dutch job creation miracle". *International Review of Applied Economics* 20(2), 171-87.
- Lipietz, A. (1997). "The post-Fordist world: labour relations, international hierarchy and global ecology". *Review of International Political Economy* 4 (1), 1–41.
- Martin, L.R. (2000). "Local labour markets". In G. Clark, P.M. Feldman and M. Gertler (Eds.), *The Oxford handbook of economic geography*. New York: Oxford University Press.
- Mason, J. (2006). "Mixing methods in a qualitatively driven way". *Qualitative research*, 6 (1), 9-25.
- Massey, D.B., Meegan, R. (1982). *The anatomy of job loss: the how, why and where of employment decline*. London: Methuen.
- Mihail, D., 2003. Labour Flexibility in Greek SME's. *Personnel Review* 33, 549–560.
- Mitsopoulos, M., Pelagidis, T. (2009). "Economic and Social Turbulence in Greece". *Intereconomics*, July/August.
- OECD (2007). *OECD Economic Surveys: Greece*, Chapter: *Easing Entry into the Labour Market*, 85–102, OECD, Paris.
- OECD (2010). *Employment Outlook: Moving beyond the jobs crisis*. OECD, Paris.
- OECD (2012). *Structural Reforms in times of Crisis*. In *Going for Growth: Economic Policy Reforms*, OECD, Paris.
- Peters, J. (2008). "Labour Market Deregulation and the Decline of Labour Power in North America and Western Europe". *Policy and Society* 27, 83-98.
- Polavieja, J. G. (2005). Flexibility or polarization? Temporary employment and job tasks in Spain. *Socio-Economic Review*, 3 (2), 233-258.
- Rubery, J. and Grimshaw D. (2003). *The organization of employment: An international perspective*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Sabethai, I. D. (2000). "The Greek labour market: features, problems and policies". BANK OF GREECE, *Economic Bulletin*, 16 12/2000.